

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Stembureau-instructie voor de dag van de stemming

Inhoud

1. Voorbereiding	4
Het stembureau	4
Openingstijden	4
Zijn alle materialen aanwezig	5
Inrichting stemlokaal	5
2. Mag de kiezer stemmen?	7
Stappenplan	7
Stempas	10
Volmacht	11
Kiezerspas	12
3. Het stemmen	13
Het stembiljet	13
Stemgeheim	13
Stemvrijheid	13
Bezwaren	14
Ordehandhaving	14
Schorsing	15
Een zitting heropenen	15
4. Het tellen van de stemmen	16
Één verkiezing	17
Twee verkiezingen	21
Drie of meer verkiezingen	25
5. Wat als de telling niet klopt?	29
Stappenplan	29

Voorwoord

Op woensdag 20 maart 2019 worden er verkiezingen gehouden voor zowel de leden van provinciale staten als de leden van het algemeen bestuur van de waterschappen. Dit betekent dat er binnen uw gemeente twee verkiezingen worden gehouden. Als uw gemeente binnen de grenzen van twee of meer waterschappen valt, worden er meer dan twee verkiezingen gehouden. Daarnaast vindt op donderdag 23 mei de Europees Parlementsverkiezing plaats.

In deze hand-out treft u de informatie aan die nodig is om uw taak als stembureaulid goed te vervullen op beide verkiezingsdagen in 2019 (20 maart en 23 mei). Waar nodig wordt onderscheid gemaakt tussen de twee verkiezingsdagen.

1. Voorbereiding

Het stembureau

Het stembureau moet ervoor zorgen dat het stemmen en het tellen van de stemmen volgens de regels plaatsvindt.

Een stembureau bestaat naast de voorzitter altijd uit minimaal twee en maximaal zes leden. Gedurende de zitting zijn steeds de voorzitter en ten minste twee stembureauleden aanwezig. De voorzitter is door de gemeente aangewezen; het stembureau bepaalt wie als tweede en derde lid van het stembureau optreden.

Als de voorzitter tijdelijk afwezig is (bijvoorbeeld vanwege een pauze), treedt het tweede lid als voorzitter op, en bij diens afwezigheid het derde lid.

Daarnaast kunnen er nog plaatsvervangende leden aan het stembureau zijn toegewezen. Als een lid afwezig is, treedt één van de plaatsvervangende leden als stembureaulid op.

Mochten op enig moment onverhoopt toch minder dan drie stembureauleden c.q. plaatsvervangende leden beschikbaar zijn, dan moet de voorzitter één van de in het stemlokaal aanwezige kiezers die hij daartoe geschikt acht, verzoeken om als zodanig op te treden, totdat er weer voldoende stembureauleden zijn.

De voorzitter heeft de verantwoordelijkheid voor wat er in het stemlokaal gebeurt. De voorzitter laat zich bij zijn werkzaamheden bijstaan door de overige stembureauleden.

Als de leden van het stembureau het onderling niet eens worden over een beslissing, heeft de voorzitter de doorslaggevende stem.

Voordat het stembureau wordt geopend, is het raadzaam de taken te verdelen. Een aanbevolen taakverdeling is:

- Het eerste lid neemt de stempas in, controleert het identiteitsbewijs en leest het nummer van de stempas voor.
- Het tweede lid controleert dit nummer in het Register Ongeldige Stempassen (ROS).
- Het derde lid verstrekt het stembiljet.

Andere aspecten die kunnen worden besproken zijn de pauzemomenten voor alle leden en het eventueel rouleren van taken. Tot slot kan er worden besproken welk stembureaulid kiezers aanspreekt bij eventueel ongewenst gedrag in het stemlokaal.

Openingstijden

Kiezers kunnen stemmen van 7.30 tot 21.00 uur. De wet schrijft deze tijden voor. Het stembureau kan daar dus niet van afwijken en mag bijvoorbeeld dus niet eerder sluiten als het rustig is.

Om 21.00 uur sluit de stemming. Iedereen die om 21.00 uur in het stemlokaal of bij de ingang daarvan staat, mag nog stemmen. Kiezers die later dan 21.00 uur aankomen, mogen niet meer stemmen.

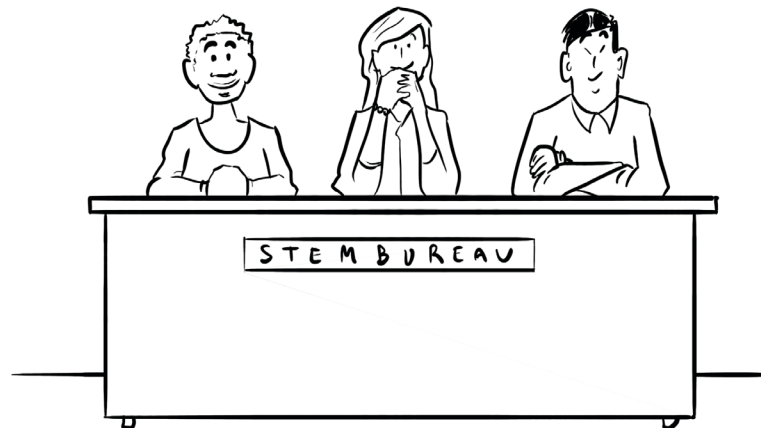
Gemeenten kunnen voor zogeheten 'bijzondere stembureaus' en voor mobiele stembureaus afwijkende openingstijden vaststellen. Zij kunnen eerder of later open gaan en eerder (niet later) sluiten. In dergelijke gevallen houdt u zich aan de voor die stembureaus vastgestelde openingstijden.

Zijn alle materialen aanwezig

Vóórdat het stemlokaal om 7.30 uur opengaat voor de kiezers, vergewist het stembureau zich ervan dat de stembussen leeg zijn. Is dit het geval, dan worden de stembussen afgesloten. Verder controleert het stembureau de inrichting van het stemlokaal.

U controleert of u beschikt over:

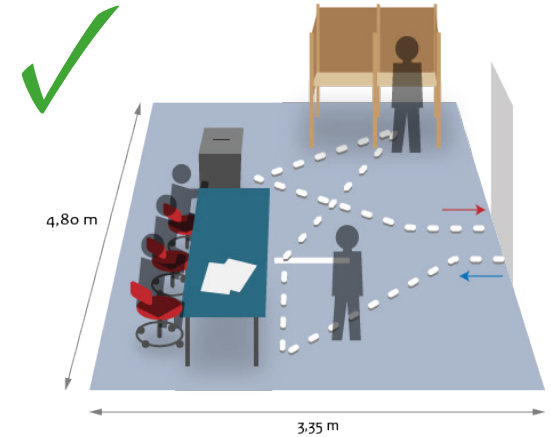
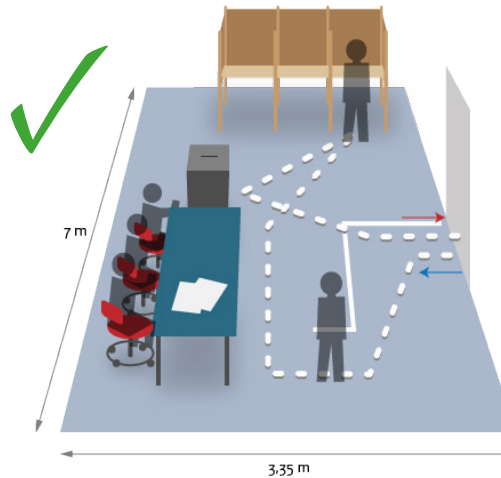
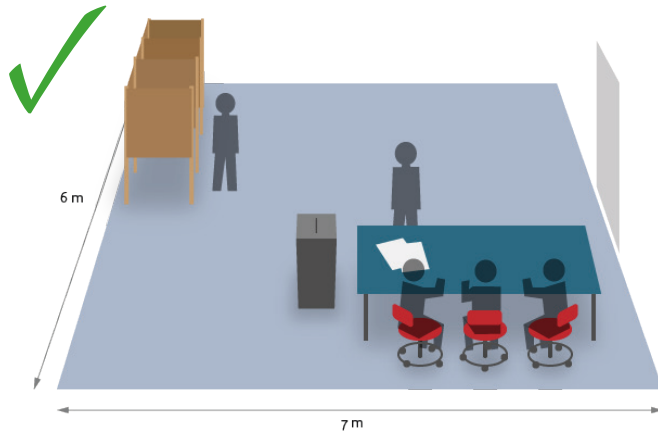
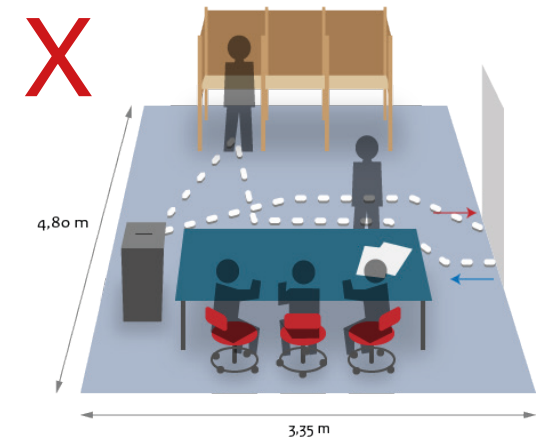
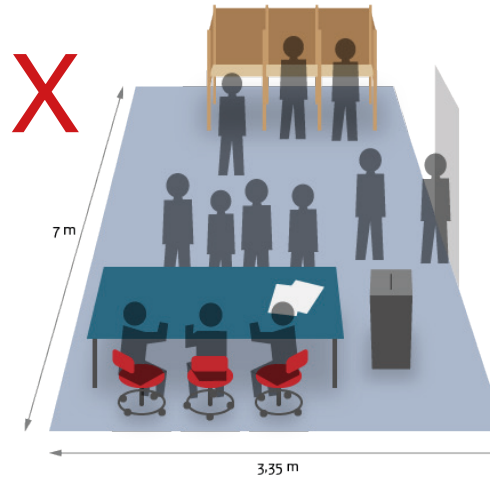
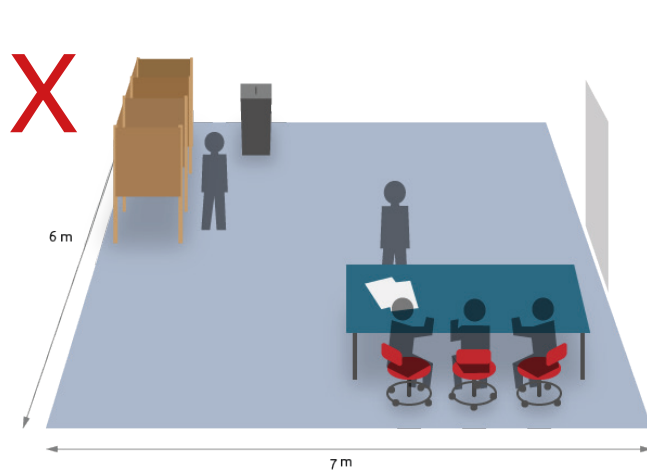
- de uittreksels van de registers van ongeldige stempassen (voor elke verkiezing);
- een voorbeeld van de stempas, kiezerspas en de schriftelijke volmacht (voor elke verkiezing);
- de brochure met afbeeldingen van geldige identiteitsdocumenten;
- de wettelijke voorschriften die op de stemming betrekking hebben (bijvoorbeeld een tekstuitgave van de Kieswet en het Kiesbesluit);
- stembiljetten (voor elke verkiezing);
- de processen-verbaal (voor elke verkiezing).

Inrichting van het stemlokaal

- De leden van het stembureau en de aanwezige kiezers moeten zicht hebben op de toegang tot de stemhokjes.
  - De leden van het stembureau en de aanwezige kiezers (de eventuele wachtrij) moeten op minimaal 2 meter afstand van de stemhokjes blijven.
  - De stemhokjes moeten zo zijn opgesteld dat de leden van het stembureau en de wachtende kiezers niet kunnen zien wat iemand stemt.
  - De tafel moet zo staan dat de kiezers de handelingen van het stembureau kunnen volgen.
  - De stembussen staan binnen handbereik van het stembureau.
  - De leden van het stembureau moeten overzicht hebben over alles wat er in het stemlokaal gebeurt (ook bij drukte).
  - U bedenkt alvast wat de looproute van de kiezers zal zijn en waar wachtende kiezers zich zullen opstellen. Markeer eventueel de looproutes met tape op de vloer. Houd daarbij rekening met kiezers met rolstoelen, scootmobiel en rollators.
  - Voorkom dat zich in de ruimte zoveel wachtenden bevinden dat u het overzicht verliest. Laat zo nodig kiezers buiten het stemlokaal wachten.
  - Let er ook op dat de inrichting van het stemlokaal een neutrale uitstraling heeft. Er mag geen sprake zijn van uitingen die kiezers kunnen beïnvloeden. Controleer in en vlak buiten het stemlokaal bijvoorbeeld op de aanwezigheid van vlaggen, partijposters, advertenties in eventueel aanwezige kranten of andere media en andere uitingen van zittende of kandidaat-volksvertegenwoordigers. Indien nodig, dek een niet-neutrale uiting (tijdelijk) af en overleg waar nodig met de locatiebeheerder en de contactpersoon bij de gemeente.
  - Is het stemlokaal naar uw mening niet goed ingericht, dan kijkt u of u dat kunt veranderen. Neem eventueel contact op met de contactpersoon van de gemeente om te overleggen wat u moet doen.
- U mag het stemlokaal pas openen voor de kiezers als de inrichting in orde is.

Overall waar in de onderstaande situaties één stembus afgebeeld staat, worden dat er op de verkiezingsdag voor zowel de provinciale statenverkiezingen als de waterschapsverkiezingen, twee of meer stembussen naast elkaar.

Plaatsing stembus

Zorg dat de stembus binnen handbereik van het stembureau staat. Zo kunnen de stembureauleden erop toezien dat de kiezer het stembiljet in de stembus deponiert.

Lange smalle ruimte

Zorg dat de kiezers niet tussen u en de stembokjes staan. Als u de tafel langs de lange zijde plaatst houdt u het overzicht. Geef eventueel de looproute aan met tape.

Kleine ruimte

Ook hier is het beter om de tafel aan de lange kant te plaatsen. In een kleine ruimte kunt u ook kiezen voor twee stembokjes in plaats van drie.

2. Mag de kiezer stemmen?

¹ Kiezers van wie het identiteitsdocument is gestolen of vermist, mogen een verklaring van vermissing van de gemeente tonen, in combinatie met een pasje met hun naam en foto.

² Let op het onderscheid tussen de stempassen voor de waterschapsverkiezingen (groene achtergrondkleur) en voor de provinciale statenverkiezingen (blauwe achtergrondkleur). Bij de waterschapsverkiezingen kunt u aan de hand van het logo, de naam van de verkiezing en het stempasnummer controleren of de kiezer kiesgerechtigd is voor de waterschapsverkiezing(en) waarvoor in uw stemlokaal de verkiezing(en) wordt/worden gehouden. Wat het stempasnummer betreft: elk waterschap heeft een eigen afkorting. Het stempasnummer begint met een lettercombinatie, die tevens de afkorting is van de naam van het betreffende waterschap.

³ Bij een schriftelijke volmacht hoeft de gevolmachtigde geen kopie van het identiteitsbewijs van de volmachtgever te tonen, omdat de identiteit van de volmachtgever dan al door de gemeente is vastgesteld.

⁴ Toegestane identiteitsdocumenten zijn: een Nederlands paspoort, een Nederlands rijbewijs, een Nederlands verblijfsdocument, een Nederlandse identiteitskaart en voor de waterschapsverkiezingen een Nederlands vreemdelingendocument. Kiezers (bijvoorbeeld met een dubbele nationaliteit) kunnen zich ook identificeren met een paspoort, identiteitskaart of rijbewijs uit een EU-land, IJsland, Liechtenstein of Noorwegen, dan wel met een paspoort of identiteitskaart uit Zwitserland. Het gebruik van andere dan Nederlandse identiteitsdocumenten komt voor bij de waterschapsverkiezingen en de Europees Parlementsverkiezing, omdat bij die verkiezingen onder bepaalde voorwaarden ook niet-Nederlanders stemrecht hebben. Maar ook bij de provinciale statenverkiezingen kunnen kiezers zich identificeren met genoemde documenten, namelijk als zij een dubbele nationaliteit hebben. Zie de in de *Brochure geldige identiteitsdocumenten* opgenomen documenten (www.verkiezingentoolkit.nl).

LET OP Het beheersgebied van waterschappen strekt zich altijd uit over meerdere gemeenten, en vaak ook over meerdere provincies. Het kan dus zijn dat een kiezer uit een andere provincie zich met een kiezerspas bij uw stembureau meldt, die wél voor de waterschapsverkiezingen een stem mag uitbrengen, maar niet voor de provinciale statenverkiezingen.

STAP 3

U controleert of de kiezer de rechtmatige houder van de stempas is. Daarvoor controleert u of de persoon op de foto overeenkomt met de kiezer en of de volgende gegevens op het identiteitsdocument overeenkomen met die op de stempas:

- de voornaam en achternaam;
- de geboortedatum.

Wat doet u?

De gegevens komen overeen: ga verder naar stap 4.

De naam komt niet overeen: ga eerst na:

1. of de kiezer veel voornamen of een lange naam heeft (kijk dan ook op de volgende pagina van het paspoort of op de achterkant van de identiteitskaart);
2. of de kiezer de naam van de (voormalige) partner gebruikt (die staat dan op de stempas, maar op het identiteitsdocument staat naast de eigen naam (nog) niet de naam van de (voormalige) partner vermeld).

Zo ja, controleer of de persoon op de foto overeenkomt met de kiezer en of de overige gegevens overeenkomen. Is dat het geval, ga dan verder naar stap 4.

Zo nee, dan mag de kiezer niet stemmen. Meestal is sprake van een vergissing (de kiezer heeft bijvoorbeeld per abuis het identiteitsbewijs van een huisgenoot meegenomen). U geeft de stempas terug, zodat de kiezer later alsnog kan stemmen. Vermoedt u fraude, maak dan een aantekening op het proces-verbaal; noteer de persoonsgegevens van de betreffende kiezer tevens op een apart vel papier, dat u later overhandigt aan de contactpersoon van de gemeente, onder verwijzing naar uw opmerking in het proces-verbaal.

Afschermen gegevens op identiteitsbewijs

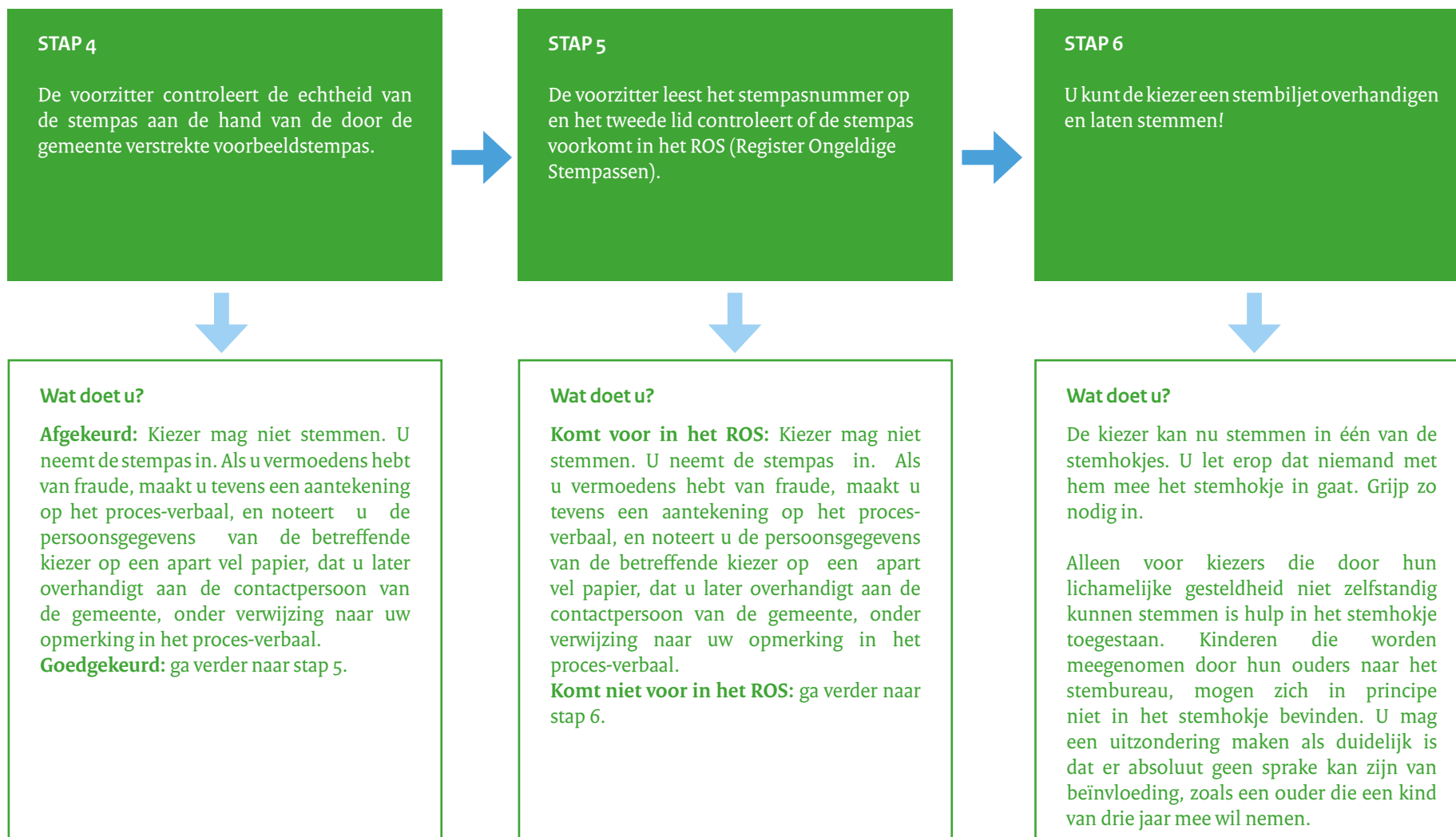
Sommige kiezers schermen, om misbruik met (kopieën van) hun identiteitsbewijs tegen te gaan, de persoonsgegevens op hun identiteitsbewijs af, bijvoorbeeld met behulp van een ID-cover.

Het kan voorkomen dat daardoor ook gegevens worden afgeschermd die essentieel zijn voor de identificatie.

Een BSN-nummer of documentnummer kan desgewenst worden afgeschermd. Maar een foto is wel nodig voor de identificatie (zie ook onder stap 3).

Ingeval van een volmachtverlening moet de handtekening zichtbaar blijven. Anders kan het stembureau immers niet beoordelen of de volmacht ook daadwerkelijk door de volmachtgever aan de volmachtenemer verleend is.

Wordt de handtekening van de volmachtgever op de kopie van het identiteitsbewijs toch afgeschermd, dan kan de volmachtstem niet worden uitgebracht!

LET OP Vooral in gemeenten die in het beheersgebied liggen van meer dan één waterschap, kan het voorkomen dat een kiezer zich bij u meldt die niet stemgerechtigd is voor het waterschap waarvoor in uw stemlokaal de verkiezing wordt gehouden.

Komt een kiezer stemmen voor waterschap X terwijl in uw stemlokaal alleen voor waterschap Y kan worden gestemd, dan moet u hem of haar doorverwijzen naar een stemlokaal waar wél kan worden gestemd voor waterschap X.

Stempas en schriftelijke volmacht

U controleert iedere stempas en schriftelijke volmacht.

- U controleert of de pas geldig is voor de provinciale statenverkiezingen, de waterschapsverkiezingen of de Europees Parlementsverkiezing aan de hand van de tekst onder het kopje oproep (1).
- U controleert of de pas geldig is in uw gemeente (2).
- U stelt vast of de pas echt is, door opmaak van het blokpatroon te vergelijken met de voorbeeldpas (3).
- U controleert de fluorkleur (4) door deze te vergelijken met die van de voorbeeldpas.
- U vergelijkt of de code (in hologramfolie) net zo reflecteert als op de voorbeeldpas (5). Is de folie beschadigd en kunt u deze niet meer controleren, dan controleert u alleen de opmaak en de kleur van de pas met behulp van de voorbeeldpas.

Twijfelt u over de echtheid van de pas, neem dan contact op met de gemeente. Daar is bekend hoe de andere kenmerken van de pas kunnen worden gecontroleerd.

Voorbeeld stempas

Volmachten

- Volmachtgever en gemachtigde moeten voor dezelfde verkiezing kiesgerechtigd zijn!
- Er zijn twee soorten volmachten: een onderhandse volmacht en een volmacht.
- Een kiezer mag (per stemming) maximaal 2 volmachtstemmen uitbrengen.
- De gemachtigde kan een volmachtstem uitsluitend tegelijk met zijn eigen stem uitbrengen.
- Volmachten bewaart u apart van de stempassen.

Onderhandse volmacht (stempas omgezet in volmachtbewijs)

De voorzitter controleert, naast de geldigheid van de in een volmachtbewijs omgezette stempas, de volgende zaken:

- Is de volmacht volledig ingevuld?
- Is de volmacht voorzien van twee verschillende handtekeningen? Indien in het identiteitsdocument de aantekening staat "niet in staat tot tekenen", dan hoeft betrokkene niet te tekenen.
- Heeft de gemachtigde (een kopie van) een niet langer dan vijf jaar verlopen identiteitsdocument van de volmachtgever?
- Komen de gegevens (naam, geboortedatum, handtekening) van de volmachtgever op de voorzijde van het volmachtbewijs overeen met de gegevens op de kopie van het identiteitsdocument?
- Woont de volmachtgever in dezelfde gemeente als de gemachtigde?
- Hebben de volmachtgever en de gemachtigde voor dezelfde verkiezing stemrecht?
- Het stembureau mag een onvolledige volmacht niet aanvullen door zelf dingen in te vullen.
- Heeft een kiezer niet alles bij zich om een stem uit te brengen (bijvoorbeeld geen kopie van het identiteitsbewijs van de volmachtgever), dan mag hij zijn eigen stem uitbrengen, maar u moet hem dan wel eerst waarschuwen dat hij dan later niet alsnog de volmachtstem kan uitbrengen.

Is alles in orde, dan:

- neemt u de volmacht in;
- verstrekt de voorzitter de kiezer een extra stembiljet voor iedere volmachtstem.

Is niet alles in orde, dan kan de volmachtstem niet worden uitgebracht. U geeft de volmacht terug aan de kiezer.

Schriftelijke volmacht

- Kopie van een identiteitsdocument is niet nodig;
- Bij de provinciale statenverkiezingen moet de gemachtigde in dezelfde provincie wonen als de volmachtgever.
- Bij de waterschapsverkiezingen moet de gemachtigde in hetzelfde waterschap wonen als de volmachtgever.
- Bij de Europees Parlementsverkiezing moet de gemachtigde woonachtig zijn in Nederland (incl. Bonaire, Sint Eustatius of Saba).

Verlies of beschadiging van uw stempas
Boukt de stempas kwijt of beschadigd, vraag dan persoonlijk een vervangende stempas aan bij uw gemeente. Dat kan schriftelijk tot en met vrijdag 15 maart 2019 of aan het loket tot en met dinsdag 19 maart 2019, uiterlijk 12.00 uur.

Om te stemmen heeft u een identiteitsbewijs nodig
Een identiteitsbewijs is een paspoort, identiteitskaart of rijbewijs uit Nederland. De geldigheid van deze documenten mag bij het stemmen maximaal 5 jaar zijn verlopen. Op deze documenten moet bij "geldig tot" 21 maart 2014 of een latere datum staan.

Heeft u geen identiteitsbewijs?
Vraag dan op tijd een identiteitsbewijs aan bij uw gemeente. Kunt u dit niet, vraag dan een andere kiezer uit uw provincie om voor u te stemmen. Dat kan met een schriftelijke volmacht. Deze vraagt u aan bij uw gemeente. Zorg dat uw aanvraag uiterlijk vrijdag 15 maart 2019 binnen is bij uw gemeente.

Wilt u een andere kiezer uit uw gemeente voor u laten stemmen en heeft u een identiteitsbewijs?
Vul dan het volmachtbewijs helemaal in en geef dit - met een kopie van uw identiteitsbewijs - mee aan de kiezer die voor u gaat stemmen.

Wilt u een andere kiezer in een andere gemeente in uw provincie voor u laten stemmen?
U kunt bij uw gemeente vragen om iemand in een andere gemeente in uw provincie voor u te laten stemmen. Uw gemeente heeft hiervoor een aanvraagformulier. Zorg dat de aanvraag uiterlijk vrijdag 15 maart 2019 binnen is bij uw gemeente.

Wilt u zelf buiten uw gemeente in uw provincie stemmen?
Met een kiezerspas kunt u in de hele provincie stemmen. Deze kiezerspas vraagt u aan bij uw gemeente. Uw gemeente heeft hiervoor een formulier. Lever dat formulier uiterlijk vrijdag 15 maart 2019 in, of vraag uiterlijk dinsdag 19 maart 2019, 12.00 uur, aan het loket om een kiezerspas.

Let op! Geef deze stempas met een kopie van uw identiteitsbewijs alleen mee aan een ander nadat de pas door u en uw gemachtigde is ingevuld en ondertekend.

VOLMACHTBEWIJS
Dit is mijn stempas (mijn naam staat op de voorzijde vermeld). Ik steun niet zelf en magtig een andere persoon (de gemachtigde) om voor mij te stemmen. Ik heb die persoon daarvoor een kopie van mijn identiteitsbewijs gegeven.

Mijn handtekening
[Handtekening]

Gegevens van de gemachtigde
Naam: *Bert van der Planck*
Adres: *Tuinstraat 12*
Woonplaats: *Oosterdam*

Als gemachtigde moet u:
- de volmachters legelijk uitbrengen met uw eigen stem;
- een kopie meenemen van het identiteitsbewijs van degene voor wie u stemt.
Let op! U mag maximaal voor twee andere kiezers stemmen voor de provinciale statenverkiezing.

Handtekening van de gemachtigde
[Handtekening]

Voorbeeld onderhandse volmacht

Oproep voor de verkiezing van de leden van het algemeen bestuur van het waterschap op woensdag 20 maart 2019

Persoonsgegevens volmachtgever
Michiel Haverkamp
Lombardstraat 5
1234 AB Slingehoven

In welk waterschap kunt u stemmen?

Op welke tijden kunt u stemmen?
U kunt stemmen van 7.30 uur tot 21.00 uur.

Waar kunt u stemmen?
Kijk op uw stempas voor informatie over de locatie van de stemlokalen in uw gemeente. U mag de volmachtstem alleen uitbrengen op het moment dat u zelf stemt voor de waterschapsverkiezing.

Nico Eenhoorn
Brouwerhof 33
8223 DA Oosterdam

W19

VOLMACHTBEWIJS

Altijd meenemen als u gaat stemmen:
- Uw eigen stempas of kiezerspas en dit volmachtbewijs
- Uw paspoort, identiteitskaart of rijbewijs uit Nederland of ander EU-land. De geldigheid van deze documenten mag bij het stemmen maximaal 5 jaar zijn verlopen. U mag ook een verblijfsdocument meenemen.

Strikt persoonlijk!
Met dit volmachtbewijs toont u aan dat u voor een andere kiezer een stem mag uitbrengen. De volmacht is alleen geldig als uw naam en adres erop gedrukt staan. Misbruik van deze persoonlijke stempas is strafbaar.

STEM

Voorbeeld schriftelijke volmacht

Voorbeeld kiezerspas

Kiezerspas

Als een kiezer in een andere gemeente wil stemmen dan waar hij staat ingeschreven, moet hij voorafgaand aan de stemming een kiezerspas aanvragen.

Bij de Europees Parlementsverkiezing kunnen kiezers met een kiezerspas in het hele land stemmen. Bij de provinciale statenverkiezingen kunnen kiezers met een kiezerspas alleen stemmen in de provincie waar zij wonen. Bij waterschapsverkiezingen kunnen kiezers met een kiezerspas alleen stemmen binnen de grenzen van het waterschap waarvan zij ingezetene zijn.

Het is ook mogelijk de kiezerspas om te zetten in een onderhandse volmacht, of om met een kiezerspas een volmachtstem voor een andere kiezer uit te brengen.

Eén van de stembureauleden moet de kiezerspas controleren en na goedkeuring innemen. U moet de kiezerspassen apart van de stempassen en de volmachten bewaren en aan het eind van de dag ook apart tellen en verpakken.

Een kiezerspas hoeft u niet te controleren in het Register Ongeldige Stempassen, ook niet als de kiezer toch alsnog stemt in zijn eigen gemeente.

3. Het stemmen

Het stembiljet

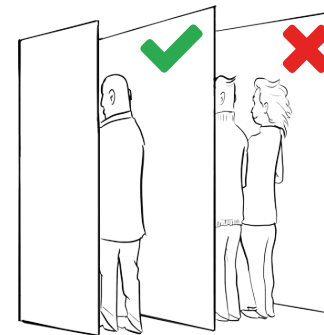
- Het stembiljet mag alleen met rood schrijfmateriaal worden ingevuld.
- Er mag slechts één vakje rood worden gemaakt.
- De kiezer kan ook beslissen geen keuze te maken en stemt dan blanco.
- Als de kiezer een fout heeft gemaakt, kan de voorzitter de kiezer per stemming eenmalig een nieuw stembiljet geven.
- Teruggegeven stembiljetten worden onbruikbaar gemaakt en bewaard.

Stemgeheim

- Zie erop toe dat iedere kiezer in het stemhokje alleen is. Als u ziet dat er toch meer dan één kiezer in een stemhokje staat, grijpt u in.
- Uitzondering hierop vormen kiezers die door hun lichamelijke gesteldheid niet zelfstandig hun stem kunnen uitbrengen. Daarbij gaat het onder andere om kiezers die de ziekte van Parkinson hebben, blind zijn of zo slechtziend dat een leesloep niet voldoende helpt. Zij moeten in het stemhokje hulp kunnen krijgen van een stembureaulid of iemand naar eigen keuze.
- Mensen met een verstandelijke beperking, analfabete kiezers en kiezers die de Nederlandse taal niet (goed) machtig zijn vallen niet in deze categorie en mogen daarom niet in het stemhokje geholpen worden.
- Buiten het stemhokje mogen kiezers wel uitleg krijgen over het gebruik van het stembiljet.
- Ook kinderen die door hun ouders worden meegenomen naar het stembureau, mogen zich in principe niet in het stemhokje bevinden. U mag een uitzondering maken als duidelijk is dat er absoluut geen sprake kan zijn van beïnvloeding, zoals een ouder die een kind van drie jaar mee wil nemen.

Stemvrijheid

- Er mag geen campagne worden gevoerd in het stemlokaal. Als u ziet dat iemand bijvoorbeeld folders uitdeelt, grijpt u in.
- Stembureauleden geven geen blijk van hun politieke gezindheid.
- De inrichting van het stemlokaal moet een neutrale uitstraling hebben.
- Zorg ervoor dat aanwezige kiezers niet worden beïnvloed.
- Kiezers mogen in het stemlokaal als waarnemer aanwezig zijn. Ook leden van een politieke partij mogen aanwezig zijn als waarnemer. Voor allen geldt dat zij zich zodanig moeten gedragen dat zij de orde niet verstoren en de kiezer niet in hun keuze beïnvloeden.
- Het is niet toegestaan om in het stemlokaal een volmacht te verlenen.

Bezwaren van kiezers

- Kiezers kunnen om allerlei redenen bezwaren maken en klachten indienen.
- Ze kunnen het bijvoorbeeld niet eens zijn met de opstelling van de stembokjes, of kunnen vinden dat het stembureau zich niet aan de regels houdt bij het toelaten van kiezers.
- Ook kunnen kiezers bezwaar maken tegen de beslissing van het stembureau of een stem wel of niet geldig is, of tegen de telling in het algemeen.
- Bezwaren en klachten van kiezers noteert u altijd op het proces-verbaal, ook als u het zelf niet eens bent met het bezwaar of de klacht, of als u er niets aan kunt doen.
- De persoonsgegevens van kiezers die mondeling bezwaar hebben ingebracht, worden niet in het proces-verbaal opgenomen.
- Schrijf ook altijd op of u iets aan het bezwaar of de klacht heeft gedaan, en zo ja, wat. En zo nee, waarom niet.
- Probeer discussie in elk geval te vermijden. Als u hulp nodig hebt bij het oplossen van een bezwaar of klacht, kunt u de contactpersoon van de gemeente bellen.

Ordehandhaving

- Tijdens de dag van de stemming is de voorzitter van het stembureau verantwoordelijk voor de ordehandhaving in het stemlokaal.
- De voorzitter grijpt in als de orde wordt verstoord.
- Lukt het niet de orde te herstellen, bel dan met de gemeente en verzoek om ondersteuning.
- Blijft het rumoerig, schors dan de stemming en sluit tijdelijk het stemlokaal.
- Let wel: schorsing is een ingrijpend middel, en gebeurt alleen bij calamiteiten, of als de orde echt niet meer is te handhaven.

Het proces-verbaal

In het proces-verbaal legt u verantwoording af over hoe u uw werkzaamheden als stembureau hebt uitgevoerd. Voor elk van de stemmingen wordt een proces-verbaal opgemaakt.

U noteert op het proces-verbaal alle bezwaren die zijn gemaakt door de kiezers en wat u naar aanleiding van die bezwaren hebt gedaan. U noteert hierbij geen persoonsgegevens. Doen zich onregelmatigheden voor, dan noteert u die eveneens op het proces-verbaal.

Na afloop van de stemming worden alle processen-verbaal overgedragen aan het vertegenwoordigend orgaan. Dat beslist, aan de hand van onderzoek van de processen-verbaal door de commissie voor het onderzoek van de geloofsbrieven, of de verkiezing correct is verlopen.

Het proces-verbaal is dus heel belangrijk bij het vaststellen van de geldigheid van de stemming. Beschouw het invullen van de processen-verbaal daarom niet als een overbodige administratieve klus! Zonder correct ingevulde processen-verbaal kan de geldigheid van de stemming niet goed worden vastgesteld.

De gemeente maakt de processen-verbaal tevens openbaar, zowel digitaal (op de gemeentelijke website) als fysiek (door terinzagelegging op het gemeentehuis). Bij de openbaarmaking op internet zijn de handtekeningen van de stembureauleden niet zichtbaar.

Schorsing

Bij een schorsing moet u het volgende doen:

- Verwijs de kiezers door naar een ander stemlokaal binnen de gemeente en hang een briefje op de deur van het stemlokaal dat de zitting geschorst is.
- Laat de contactpersoon bij de gemeente weten dat de zitting geschorst is.
- Sluit en verzegel de stembussen, door de gleuf dicht te maken.
- Stop de voorraad ongebruikte stembiljetten, teruggegeven en onbruikbaar gemaakte stembiljetten, volmachten, kiezerspassen en stempassen apart van elkaar in enveloppen en verzegel deze (Let op: zorg ervoor dat de bescheiden niet door elkaar komen!).
- Noteer op het proces-verbaal hoe laat de zitting geschorst is.
- Geef alles in bewaring aan de burgemeester (dan wel de contactpersoon van de gemeente).

Een zitting heropenen

Een zitting kan na een schorsing opnieuw geopend worden. U moet dan het volgende doen:

- Vraag de burgemeester toestemming de zitting te heropenen. Als hij akkoord gaat, draagt hij de verzegelde enveloppen en de stembussen weer over aan het stembureau.
- Laat nieuwe stembussen komen. De oude blijven verzegeld.
- Open alle verzegelde enveloppen.
- Haal het briefje van de deur en open het stemlokaal voor de kiezers.
- Noteer op het proces-verbaal hoe laat u de zitting hebt heropend.
- Nogmaals: schorsing is een ingrijpend middel, en gebeurt alleen bij calamiteiten, of als de orde echt niet meer is te handhaven.

4. Het tellen van de stemmen

Telmethodieken

Omdat het per stembureau kan verschillen welke verkiezingen er gehouden worden, zijn er in dit hoofdstuk verschillende telmethodieken opgenomen.

Hoofdstuk 4.1: Één verkiezing (Europees Parlement)

Hoofdstuk 4.2: Twee verkiezingen (provinciale staten & waterschap)

Hoofdstuk 4.3: Drie of meer verkiezingen (provinciale staten & twee of meer waterschappen)

Let dus goed op welke methodiek voor u van toepassing is!

4.1 Eén verkiezing (EP)

Onderstaande instructie gebruikt u voor het tellen van de stemmen voor de Europees Parlementsverkiezing. Als uw gemeente meedoet aan het experiment centrale stemopneming, dan geldt een andere instructie. Uw gemeente stelt u hiervan op de hoogte.

Benodigheden

Bij de stemopneming hebt u de volgende hulpmiddelen nodig:

- een tafel;
- een rekenmachine;
- deze brochure (*Stembureau-instructie voor de dag van de stemming*);
- voor elke teller:
  - pen;
  - grote en kleine paperclips/papierklemmen;
- voor elke lijst een bordje met het lijstnummer;
- een bordje met de tekst 'blanco';
- een bordje met de tekst 'ongeldig';
- telformulieren (bijlage van het proces-verbaal N 10); zoveel als er lijsten zijn.

Vorbereiding

Om 21.00 uur sluit u de stembus. U sluit niet het stemlokaal, want kiezers mogen bij de telling aanwezig zijn. Zij mogen niet helpen. Kiezers mogen (foto- of film) opnamen maken, mits de tellers op geen enkele manier worden gehinderd in hun werk.

Net als tijdens de stemming kunnen kiezers bezwaar maken tijdens de telling, bijvoorbeeld als ze het niet eens zijn met het ongeldig verklaren van een stembiljet, of als zij menen dat het stembureau niet correct telt. De voorzitter noteert het bezwaar altijd in het proces-verbaal.

Tijdens het tellen heeft de voorzitter de leiding. Hij is verantwoordelijk voor het volgen van de instructies die zijn gegeven en voor de juiste uitvoering van de telling.

Vóóordat u de stembus opent en de stembiljetten gaat tellen, telt u het aantal toegelaten kiezers. Daarvoor telt u het aantal geldige:

- stempassen;
- kiezerspassen;
- volmachtbewijzen.

De aantallen noteert u op het proces-verbaal. Vervolgens telt u deze aantallen bij elkaar op. De uitkomst van deze optelsom noteert u ook op het proces-verbaal. Let op: de onbruikbaar gemaakte ongeldige stempassen telt u niet!

Hierna doet u in afzonderlijke pakken:

- de onbruikbaar gemaakte stempassen, volmachtbewijzen en de kiezerspassen;
- de onbruikbaar gemaakte stembiljetten;
- de niet gebruikte stembiljetten;
- het ROS (Register Ongeldige Stempassen).

Elk pak verzegelt u, en u schrijft op elk pak:

- de naam van de verkiezing: Europees Parlementsverkiezing;
- de naam van de gemeente;
- het nummer van het stembureau;
- de inhoud van het pak.

Uitvouwen

Stap 1

Haal de stembiljetten uit de stembus. U vouwt elk stembiljet open en legt het op een stapel op de kop van de tafel. Let erop dat u elk stembiljet in dezelfde leesrichting legt, dat maakt de volgende stappen makkelijker.

Bij deze stap telt u de stembiljetten dus nog niet!

Sorteren van de stembiljetten

Stap 2

Voor het sorteren van de stembiljetten zet u de bordjes met de lijstnummers en de bordjes met 'blanco' en 'ongeldig' op tafel. Begin bij de stapel stembiljetten. Aan de ene kant van de tafel zet u de oneven nummers, aan de andere kant de even. Aan het eind van de tafel komen de bordjes met blanco en ongeldig.

Stap 3

Een of twee tellers gaan bij de stapel staan. Zij bekijken elk stembiljet, noemen het lijstnummer waarop is gestemd of zeggen dat de stem blanco of ongeldig is, en geven het stembiljet aan een van de stembureauleden die aan de zijanten van de tafel staan.

Stap 4

De teller die het stembiljet overhandigd krijgt, controleert het stembiljet en legt het bij het juiste bordje. Let op: elk stembiljet wordt dus door minimaal twee personen bekeken!

Desgewenst kunt u nu de voorlopige uitslag opmaken. Daarvoor gaat het stembureau als volgt te werk: de voorzitter bepaalt welke teller de stapel van welke lijst gaat tellen. Iedere teller neemt een aan hem toegewezen stapel, telt het totaal aantal stembiljetten en geeft dit door aan de voorzitter. Die noteert alle totalen en geeft deze telefonisch door aan de contactpersoon van de gemeente.

Tellen van de stembiljetten

Stap 5

Om weer ruimte te creëren, legt u alle stapels om en om dwars en recht op elkaar tot één grote stapel en ruimt u de bordjes op.

Stap 6

De voorzitter bepaalt welke teller welke stapel gaat tellen. Iedere teller neemt de aan hem toebedeelde stapel en alle benodigdheden (pen, papier, paperclips, papierklemmen, eventueel een rekenmachine).

Blanco en ongeldig

Stembiljetten waarop geen keuze voor een kandidaat is ingevuld, tellen als blanco stem. De blanco stemmen telt u apart. U vult het aantal blanco stemmen in op het proces-verbaal. U kunt een stembiljet ook ongeldig verklaren. Stembiljetten zijn ongeldig als:

- de kiezer geen vakje heeft ingekleurd, maar de kandidaat op andere wijze heeft geselecteerd (bijvoorbeeld door middel van een pijl of een omcirkeling);
- de kiezer geen vakje heeft ingekleurd, maar wel op het stembiljet heeft geschreven of getekend;
- de kiezer meer dan één vakje voor de naam van een kandidaat heeft ingekleurd;
- de kiezer iets op het stembiljet heeft geschreven of getekend waardoor mogelijk zijn identiteit te achterhalen is;
- de kiezer een andere kleur dan rood heeft gebruikt bij het inkleuren van een vakje;
- de kiezer een ander stembiljet heeft gebruikt dan het stembiljet dat is bestemd voor de aan de orde zijnde verkiezing.

Bij twijfel over blanco of ongeldig overlegt u met elkaar. Als u er onderling niet uitkomt, heeft de voorzitter de doorslaggevende stem.

De blanco en ongeldige stemmen telt u apart. U vult het aantal blanco en ongeldige stemmen in op het proces-verbaal.

Let op: sommige gemeenten doen mee aan het experiment centraal tellen. Dat betekent dat er bij de stemopneming alleen op lijstniveau wordt geteld, en pas de volgende dag op een centrale locatie op kandidaatsniveau. Uw gemeente stelt u hiervan op de hoogte.

Tellen van de stembiljetten (vervolg)

Stap 7

Eerst controleert de teller nog een keer of op alle stembiljetten van de aan hem toebedeelde stapel inderdaad op dezelfde lijst is gestemd (c.q. dezelfde keuze is gemaakt). Zo niet, dan verwijdert hij het betreffende stembiljet en voegt het bij de juiste stapel.

Stap 8

De teller filtert alle stembiljetten waarop op de lijsttrekker gestemd is uit de stapel. Als al deze stembiljetten apart liggen, hecht hij deze stapel met een papierklem of paperclip.

Stap 9

Daarna worden de overige stemmen (voorkeurstemmen) gesorteerd. De teller haalt de stembiljetten van de volgende kandidaat uit de stapel. Als er genoeg ruimte is, of als er maar weinig stemmen zijn die niet op de lijsttrekker zijn uitgebracht, kan de teller ze ook in één keer op volgorde sorteren. Elke stapel hecht hij met een paperclip of papierklem.

Stap 10

Als alle stembiljetten gesorteerd zijn, legt hij ze om en om overdwars op elkaar, om weer ruimte te maken op de tafel.

Stap 11

De teller controleert nog één keer of bij alle stembiljetten in de stapel er inderdaad op die kandidaat gestemd is. Zo niet, dan verwijdert hij het stembiljet en voegt het toe aan de juiste stapel.

Stap 12

Nu wordt pas begonnen met het daadwerkelijke tellen van de stemmen. De teller telt het aantal stembiljetten in de stapel en noteert per kandidaat het resultaat op het desbetreffende telformulier uit het proces-verbaal. Daarna hecht hij de stembiljetten weer en legt ze apart.

Stap 13

De vorige stap wordt herhaald tot alle stembiljetten van de lijst geteld zijn.

Stap 14

De teller geeft het telformulier aan de voorzitter, die het totaal aantal uitgebrachte stemmen uitrekent en het resultaat noteert.

Stap 15

De tellers herhalen de stappen 7 t/m 15 tot alle lijsten geteld zijn.

Stap 16

Het aantal blanco stemmen en ongeldige stemmen wordt geteld en genoteerd op het proces-verbaal.

Afronden

Stap 17

De voorzitter berekent het totaal aantal uitgebrachte stemmen en vergelijkt dit met het aantal toegelaten kiezers. Deze getallen moeten met elkaar overeenkomen.

Stap 18

De voorzitter deelt de aantallen op iedere kandidaat uitgebrachte stemmen mee aan de aanwezige kiezers, evenals de stemtotalen per lijst, het aantal blanco en ongeldige stemmen en de som van de aantallen stemmen. Ook deelt hij het verschil mee tussen het aantal toegelaten kiezers en het aantal getelde stemmen. De kiezers kunnen mondeling bezwaren inbrengen.

Stap 19

U doet de geldige stempassen, kiezerspassen en volmachtbewijzen in één of meer pakken. U verzegelt de pakken nog niet, maar voorziet elk pak wel van:

- de naam van de verkiezing: Europees Parlementsverkiezing;
- de naam van de gemeente en het nummer van het stembureau;
- de inhoud van het pak.

Stap 20

U doet de stembiljetten met een blanco stem en de ongeldig verklaarde stembiljetten in pakken. U verzegelt de pakken nog niet, maar voorziet elk pak wel van:

- de naam van de verkiezing: Europees Parlementsverkiezing;
- de naam van de gemeente en het nummer van het stembureau;
- het aantal stembiljetten dat het pak bevat.

Stap 21

U doet de geldige stembiljetten, lijstgewijs rangschikt, in één of meer pakken. U verzegelt de pakken nog niet, maar voorziet elk pak wel van:

- de naam van de verkiezing: Europees Parlementsverkiezing;
- de naam van de gemeente en het nummer van het stembureau;
- het aantal stembiljetten dat het pak bevat, alsmede, indien de biljetten in meer dan één pak worden gedaan, de nummers van de lijsten waarop de ingesloten biljetten betrekking hebben.

Opmaken proces-verbaal en verzegelen

Stap 22

Pas als de telling is afgerond en het zeker is dat alles klopt wordt het proces-verbaal definitief opgemaakt. U kunt de pakken nu verzegelen. Alle aanwezige stembureauleden ondertekenen het proces-verbaal.

Klopt er iets niet? Verzegel dan de pakken nog niet maar doorloop de stappen van het hoofdstuk 'Wat als de telling niet klopt?' op pagina 29 van deze hand-out.

Wegbrengen bescheiden

Stap 23

De voorzitter en/of een door hem aan te wijzen ander lid van het stembureau brengt de verzegelde pakken en het proces-verbaal naar de burgemeester of een door deze aan te wijzen ambtenaar.

In veel gemeenten brengt de voorzitter alleen het proces-verbaal naar de gemeente. In dat geval doet het stembureau de verzegelde pakken in de stembus. De stembus wordt vervolgens afgesloten. Later die avond wordt de stembus met de verzegelde pakken door de gemeente opgehaald. Er blijft een lid van het stembureau aanwezig tot de pakken zijn opgehaald.

4.2 Twee verkiezingen (PS & WS)

Het volgende stappenplan geldt voor de situatie waarin in uw stemlokaal twee verkiezingen zijn gehouden. Daarvan is sprake als het grondgebied van uw gemeente in het gebied van één waterschap ligt. Daarvan is ook sprake als het grondgebied van uw gemeente in het gebied van meer dan één waterschap ligt maar er in uw stemlokaal alleen kan worden gestemd voor het waterschap waar het stemlokaal is gevestigd. Er zijn dan in het stemlokaal dus twee verkiezingen: één voor provinciale staten en één voor het waterschap.

Dit stappenplan geldt niet voor de stemlokalen waar kan worden gestemd voor meerdere waterschappen. Voor deze stemlokalen volgt u het stappenplan vanaf pagina 25 van deze hand out.

Als uw gemeente meedoet aan het experiment centrale stemopneming, dan geldt een andere instructie. Uw gemeente stelt u hiervan op de hoogte.

Benodigheden

Bij de stemopneming hebt u de volgende hulpmiddelen nodig:

- een tafel;
- een rekenmachine;
- deze brochure (*Stembureau-instructie voor de dag van de stemming*);
- voor elke teller:
  - pen;
  - grote en kleine paperclips/papierklemmen;
- voor elke lijst een bordje met het lijstnummer;
- een bordje met de tekst 'blanco';
- een bordje met de tekst 'ongeldig';
- telformulieren (bijlage van het proces-verbaal N 10); zoveel als er lijsten zijn.

Voorbereiding

Om 21.00 uur sluit u de stembussen. U sluit niet het stemlokaal, want kiezers mogen bij de telling aanwezig zijn. Zij mogen niet helpen. Kiezers mogen (foto- of film) opnamen maken, mits de tellers op geen enkele manier worden gehinderd in hun werk.

Net als tijdens de stemming kunnen kiezers bezwaar maken tijdens de telling, bijvoorbeeld als ze het niet eens zijn met het ongeldig verklaren van een stembiljet, of als zij menen dat het stembureau niet correct telt. De voorzitter noteert het bezwaar altijd in het betreffende proces-verbaal.

Tijdens het tellen heeft de voorzitter de leiding. Hij is verantwoordelijk voor het volgen van de instructies die zijn gegeven en voor de juiste uitvoering van de telling.

Vóórdat u de stembussen opent en de stembiljetten gaat tellen, telt u voor elk van beide verkiezingen het aantal toegelaten kiezers. Daarvoor telt u voor elk van beide verkiezingen het aantal geldige:

- stempassen;
- kiezerspassen;
- volmachtbewijzen.

De aantallen noteert u op de processen-verbaal. Vervolgens telt u voor elk van beide verkiezingen deze aantallen bij elkaar op. De uitkomst van deze optelsom noteert u ook op de processen-verbaal. Let op: de onbruikbaar gemaakte ongeldige stempassen telt u niet!

Hierna doet u in afzonderlijke pakken:

- de onbruikbaar gemaakte stempassen, volmachtbewijzen en de kiezerspassen;
- de onbruikbaar gemaakte stembiljetten;
- de niet gebruikte stembiljetten;
- het ROS (Register Ongeldige Stempassen).

Elk pak verzegelt u, en u schrijft op elk pak:

- de naam van de verkiezing ('provinciale statenverkiezingen' of 'waterschapsverkiezingen' inclusief de naam van het betreffende waterschap);
- de naam van de gemeente;
- het nummer van het stembureau;
- de inhoud van het pak.

Uitvouwen

Stap 1

Leeg de stembus voor de ene verkiezing (bijvoorbeeld de provinciale statenverkiezingen). U vouwt elk stembiljet open en legt het op een stapel op de kop van de tafel. Let erop dat u elk stembiljet in dezelfde leesrichting legt, dat maakt de volgende stappen makkelijker. Mochten er per abuis stembiljetten voor de andere verkiezing (in dit voorbeeld de waterschapsverkiezingen) in deze stembus terecht zijn gekomen, dan haalt u die uit de stapel en deponeert ze in de stembus voor de waterschapsverkiezingen.

Wanneer u klaar bent met het uitvouwen van de stembiljetten, legt u de stapel aan de kant, zodat u weer ruimte hebt.

Bij deze stap telt u de stembiljetten dus nog niet!

Stap 2

Leeg de stembus voor de andere verkiezing (in dit voorbeeld de waterschapsverkiezing).

U vouwt weer elk stembiljet open en legt de biljetten van de waterschapsverkiezingen met de bedrukte zijde naar boven in dezelfde leesrichting op een stapel.

Eventuele stembiljetten voor de eerste verkiezing (in dit voorbeeld de provinciale statenverkiezingen) haalt u uit de stapel, vouwt u open en legt u op de stapel voor deze verkiezing. Wanneer u klaar bent met het uitvouwen van de stembiljetten, legt u de stapel aan de kant, zodat u weer ruimte hebt.

Bij deze stap telt u de stembiljetten dus nog niet!

LET OP Alleen als aan de volgende twee voorwaarden wordt voldaan, kunt u de stembiljetten voor de provinciale statenverkiezingen en de waterschapsverkiezingen gelijktijdig tellen:

- de ruimte in het stemlokaal is voldoende groot om twee tellingen te verrichten of u kunt gebruik maken van een aparte ruimte voor elk van de tellingen;
- er zijn voldoende tellers aanwezig.

Als aan één van beide of beide voorwaarden niet kan worden voldaan, verricht u eerst de telling voor de ene verkiezing en pas daarna die voor de andere. U legt in dat geval de stapel stembiljetten voor de verkiezing die u later gaat tellen apart.

Stap 3

Voor het sorteren van de stembiljetten zet u de bordjes met de lijstnummers en de bordjes met 'blanco' en 'ongeldig' op tafel. Begin bij de stapel stembiljetten. Aan de ene kant van de tafel zet u de oneven nummers, aan de andere kant de even. Aan het eind van de tafel komen de bordjes met blanco en ongeldig.

Stap 4

Een of twee tellers gaan bij de stapel staan. Zij bekijken elk stembiljet, noemen het lijstnummer waarop is gestemd of zeggen dat de stem blanco of ongeldig is, en geven het stembiljet aan een van de stembureauleden die aan de zijanten van de tafel staan.

Blanco en ongeldig

Stembiljetten waarop geen keuze voor een kandidaat is ingevuld, tellen als blanco stem. De blanco stemmen telt u apart. U vult het aantal blanco stemmen in op het proces-verbaal.

U kunt een stembiljet ook ongeldig verklaren. Stembiljetten zijn ongeldig als:

- de kiezer geen vakje heeft ingekleurd, maar de kandidaat op andere wijze heeft geselecteerd (bijvoorbeeld door middel van een pijl of een omcirkeling);
- de kiezer geen vakje heeft ingekleurd, maar wel op het stembiljet heeft geschreven of getekend;
- de kiezer meer dan één vakje voor de naam van een kandidaat heeft ingekleurd;
- de kiezer iets op het stembiljet heeft geschreven of getekend waardoor mogelijk zijn identiteit te achterhalen is;
- de kiezer een andere kleur dan rood heeft gebruikt bij het inkleuren van een vakje;
- de kiezer een ander stembiljet heeft gebruikt dan het stembiljet dat is bestemd voor de aan de orde zijnde verkiezing.

Bij twijfel over blanco of ongeldig overlegt u met elkaar. Als u er onderling niet uitkomt, heeft de voorzitter de doorslaggevende stem.

De blanco en ongeldige stemmen telt u apart. U vult het aantal blanco en ongeldige stemmen in op het proces-verbaal.

Let op: sommige gemeenten doen mee aan het experiment centraal tellen. Dat betekent dat er bij de stemopneming alleen op lijstniveau wordt geteld, en pas de volgende dag op een centrale locatie op kandidaatsniveau. Uw gemeente stelt u hiervan op de hoogte.

Stap 5

De teller die het stembiljet overhandigd krijgt, controleert het stembiljet en legt het bij het juiste bordje. Let op: elk stembiljet wordt dus door minimaal twee personen bekeken!

Desgewenst kunt u nu de voorlopige uitslag opmaken. Daarvoor gaat het stembureau als volgt te werk: de voorzitter bepaalt welke teller de stapel van welke lijst gaat tellen. Iedere teller neemt een aan hem toegewezen stapel, telt het totaal aantal stembiljetten en geeft dit door aan de voorzitter. Die noteert alle totalen en geeft deze telefonisch door aan de contactpersoon van de gemeente.

Stap 6

Om weer ruimte te creëren, legt u alle stapels om en om dwars en recht op elkaar tot één grote stapel en ruimt u de bordjes op.

Tellen van de stembiljetten

Stap 7

De voorzitter bepaalt welke teller welke stapel gaat tellen. Iedere teller neemt de aan hem toebedeelde stapel en alle benodigheden (pen, papier, paperclips, papierklemmen, eventueel een rekenmachine).

Stap 8

Eerst controleert de teller nog een keer of op alle stembiljetten van de aan hem toebedeelde stapel inderdaad op dezelfde lijst is gestemd (c.q. dezelfde keuze is gemaakt). Zo niet, dan verwijdert hij het betreffende stembiljet en voegt het bij de juiste stapel.

Stap 9

De teller filtert alle stembiljetten waarop op de lijsttrekker gestemd is uit de stapel. Als al deze stembiljetten apart liggen, hecht hij deze stapel met een papierklem of paperclip.

Stap 10

Daarna worden de overige stemmen (voorkeurstemmen) gesorteerd. De teller haalt de stembiljetten van de volgende kandidaat uit de stapel. Als er genoeg ruimte is, of als er maar weinig stemmen zijn die niet op de lijsttrekker zijn uitgebracht, kan de teller ze ook in één keer op volgorde sorteren. Elke stapel hecht hij met een paperclip of papierklem.

Stap 11

Als alle stembiljetten gesorteerd zijn, legt hij ze om en om overdwers op elkaar, om weer ruimte te maken op de tafel.

Stap 12

De teller controleert nog één keer of bij alle stembiljetten in de stapel er inderdaad op die kandidaat gestemd is. Zo niet, dan verwijdert hij het stembiljet en voegt het toe aan de juiste stapel.

Stap 13

Nu wordt pas begonnen met het daadwerkelijke tellen van de stemmen. De teller telt het aantal stembiljetten in de stapel en noteert per kandidaat het resultaat op het desbetreffende telformulier uit het proces-verbaal. Daarna hecht hij de stembiljetten weer en legt ze apart.

Stap 14

De vorige stap wordt herhaald tot alle stembiljetten van de lijst geteld zijn.

Stap 15

De teller geeft het telformulier aan de voorzitter, die het totaal aantal uitgebrachte stemmen uitrekent en het resultaat noteert.

Stap 16

De tellers herhalen de stappen 7 t/m 15 tot alle lijsten geteld zijn.

Stap 17

Het aantal blanco stemmen en ongeldige stemmen wordt geteld en genoteerd op het proces-verbaal.

Afronden

Stap 18

De voorzitter berekent het totaal aantal uitgebrachte stemmen en vergelijkt dit met het aantal toegelaten kiezers. Deze getallen moeten met elkaar overeenkomen.

Stap 19

De voorzitter deelt de aantallen op iedere kandidaat uitgebrachte stemmen mee aan de aanwezige kiezers, evenals de stemtotalen per lijst, het aantal blanco en ongeldige stemmen en de som van de aantallen stemmen. Ook deelt hij het verschil mee tussen het aantal toegelaten kiezers en het aantal getelde stemmen. De kiezers kunnen mondeling bezwaren inbrengen.

Stap 20

U doet de geldige stempassen, kiezerspassen en volmachtbewijzen in één of meer pakken. U verzegelt de pakken nog niet, maar voorziet elk pak wel van:

- de naam van de verkiezing ('provinciale statenverkiezingen' of 'waterschapsverkiezingen' inclusief de naam van het betreffende waterschap);
- de naam van de gemeente en het nummer van het stembureau;
- de inhoud van het pak.

Stap 21

U doet de stembiljetten met een blanco stem en de ongeldig verklaarde stembiljetten in pakken. U verzegelt de pakken nog niet, maar voorziet elk pak wel van:

- de naam van de verkiezing ('provinciale statenverkiezing' of 'waterschapsverkiezing' inclusief de naam van het betreffende waterschap);
- de naam van de gemeente en het nummer van het stembureau;
- het aantal stembiljetten dat het pak bevat.

Stap 22

U doet de geldige stembiljetten, lijstgewijs gerangschikt, in één of meer pakken. U verzegelt de pakken nog niet, maar voorziet elk pak wel van:

- de naam van de verkiezing ('provinciale statenverkiezing' of 'waterschapsverkiezing' inclusief de naam van het betreffende waterschap);

- de naam van de gemeente en het nummer van het stembureau;
- het aantal stembiljetten dat het pak bevat, alsmede, indien de biljetten in meer dan één pak worden gedaan, de nummers van de lijsten waarop de ingesloten biljetten betrekking hebben.

Tellen van de stembiljetten voor de andere verkiezing

Stap 23

De tellers herhalen de stappen 3 tot en met 22 voor de stemopneming van de andere verkiezing. Mocht u daarbij ontdekken dat er tussen de stembiljetten nog één of meer stembiljetten zitten van de eerder getelde verkiezing, dan voegt u die alsnog toe aan de juiste pakken, en past u het proces-verbaal van de betreffende verkiezing aan.

Opmaken processen-verbaal en verzegelen

Stap 24

Pas als beide tellingen afgerond zijn, het zeker is dat er geen stembiljetten van de ene stemming meer in de stapel van de andere zitten en alles klopt worden de processen-verbaal definitief opgemaakt. U kunt de pakken nu verzegelen. Alle aanwezige stembureauleden ondertekenen de processen-verbaal.

Klopt er iets niet? Verzegel dan de pakken nog niet maar doorloop de stappen van het hoofdstuk 'Wat als de telling niet klopt?' op pagina 29 van deze hand-out.

Wegbrengen bescheiden

Stap 25

De voorzitter en/of een door hem aan te wijzen ander lid van het stembureau brengt de verzegelde pakken en de processen-verbaal naar de burgemeester of een door deze aan te wijzen ambtenaar.

In veel gemeenten brengt de voorzitter alleen de processen-verbaal naar de gemeente. In dat geval doet het stembureau de verzegelde pakken in de stembussen. De stembussen worden vervolgens afgesloten.

Later die avond worden de stembussen met de verzegelde pakken door de gemeente opgehaald. Er blijft een lid van het stembureau aanwezig tot de pakken zijn opgehaald.

4.3 Drie of meer verkiezingen (PS & >1 WS)

Het volgende stappenplan geldt voor de situatie waarin in uw stemlokaal drie of meer verkiezingen zijn gehouden. Daarvan is sprake als het grondgebied van uw gemeente in het gebied van twee of drie waterschappen ligt én er in uw stemlokaal kan worden gestemd voor elk van de aan de orde zijnde waterschapsverkiezingen. Er zijn in uw stemlokaal dus drie of meer verkiezingen gehouden: één voor provinciale staten en twee of meer voor de leden van het algemene bestuur van de betreffende waterschappen.

Dit stappenplan geldt niet voor de situatie waarin er in uw stemlokaal twee verkiezingen worden gehouden. Voor deze stemlokalen volgt u het stappenplan vanaf pagina 21 van deze hand out.

Als uw gemeente meedoet aan het experiment centrale stemopneming, dan geldt een andere instructie. Uw gemeente stelt u hiervan op de hoogte.

Benodigheden

Bij de stemopneming hebt u de volgende hulpmiddelen nodig:

- een tafel;
- een rekenmachine;
- deze brochure (*Stembureau-instructie voor de dag van de stemming*);
- voor elke teller:
  - pen;
  - grote en kleine paperclips/papierklemmen;
- voor elke lijst een bordje met het lijstnummer;
- een bordje met de tekst 'blanco';
- een bordje met de tekst 'ongeldig';
- telformulieren (bijlage van het proces-verbaal N 10); zoveel als er lijsten zijn.

Voorbereiding

Om 21.00 uur sluit u de stembussen. U sluit niet het stemlokaal, want kiezers mogen bij de telling aanwezig zijn. Zij mogen niet helpen. Kiezers mogen (foto- of film) opnamen maken, mits de tellers op geen enkele manier worden gehinderd in hun werk.

Net als tijdens de stemming kunnen kiezers bezwaar maken tijdens de telling, bijvoorbeeld als ze het niet eens zijn met het ongeldig verklaren van een stembiljet, of als zij menen dat het stembureau niet correct telt. De voorzitter noteert het bezwaar altijd in het betreffende proces-verbaal.

Tijdens het tellen heeft de voorzitter de leiding. Hij is verantwoordelijk voor het volgen van de instructies die zijn gegeven en voor de juiste uitvoering van de telling.

Vóórdat u de stembussen opent en de stembiljetten gaat tellen, telt u voor de provinciale statenverkiezingen en de twee of meer waterschapsverkiezingen het aantal toegelaten kiezers. Daarvoor telt u het aantal geldige:

- stempassen;
- kiezerspassen;
- volmachtbewijzen.

De aantallen noteert u op de processen-verbaal. Vervolgens telt u voor elk van de verkiezingen deze aantallen bij elkaar op. De uitkomst van deze optelsom noteert u ook op het proces-verbaal. Let op: de onbruikbaar gemaakte ongeldige stempassen telt u niet!

Hierna doet u in afzonderlijke pakken:

- de onbruikbaar gemaakte stempassen, volmachtbewijzen en de kiezerspassen;
- de onbruikbaar gemaakte stembiljetten;
- de niet gebruikte stembiljetten;
- het ROS (Register Ongeldige Stempassen).

Elk pak verzegelt u, en u schrijft op elk pak:

- de naam van de verkiezing ('provinciale statenverkiezingen' of 'waterschapsverkiezingen' inclusief de naam van het betreffende waterschap);
- de naam van de gemeente;
- het nummer van het stembureau;
- de inhoud van het pak.

Uitvouwen

Stap 1

Leeg de stembus voor de ene verkiezing (bijvoorbeeld de provinciale statenverkiezingen). U vouwt elk stembiljet open en legt het op een stapel op de kop van de tafel. Let erop dat u elk stembiljet in dezelfde leesrichting legt, dat maakt de volgende stappen makkelijker. Mochten er per abuis stembiljetten voor de andere verkiezingen (in dit voorbeeld de waterschapsverkiezingen) in deze stembus terecht zijn gekomen, dan haalt u die uit de stapel en deponeert ze in de stembus(sen) voor de waterschapsverkiezingen.

Bij deze stap telt u de stembiljetten dus nog niet!

Stap 2

Leeg de stembussen voor de waterschapsverkiezingen. Als er één stembus is geplaatst voor meerdere waterschapsverkiezingen, sorteert dan eerst de stembiljetten per waterschapsverkiezing. U vouwt weer elk stembiljet open en legt per waterschapsverkiezing de biljetten met de bedrukte zijde naar boven in dezelfde leesrichting op een stapel.

Eventuele stembiljetten voor provinciale statenverkiezingen haalt u uit de stapels, vouwt u open en legt u op de stapel voor de provinciale statenverkiezingen. Wanneer u klaar bent met het uitvouwen van de stembiljetten, legt u de stapels aan de kant, zodat u weer ruimte hebt.

Bij deze stap telt u de stembiljetten dus nog niet!

LET OP Alleen als aan de volgende twee voorwaarden wordt voldaan, kunt u de stembiljetten voor de provinciale statenverkiezingen en twee of meer waterschapsverkiezingen gelijktijdig tellen:

- de ruimte in het stemlokaal is voldoende groot om de tellingen te verrichten òf u kunt gebruik maken van een aparte ruimte voor elk van de tellingen;
- er zijn voldoende tellers aanwezig.

Als aan één van beide of beide voorwaarden niet kan worden voldaan, verricht u eerst de telling voor de ene verkiezing en pas daarna die voor de andere verkiezingen. U legt in dat geval de stapel stembiljetten voor de verkiezingen die u later gaat tellen apart.

Stap 3

Voor het sorteren van de stembiljetten zet u de bordjes met de lijstnummers en de bordjes met 'blanco' en 'ongeldig' op tafel. Begin bij de stapel stembiljetten. Aan de ene kant van de tafel zet u de oneven nummers, aan de andere kant de even. Aan het eind van de tafel komen de bordjes met blanco en ongeldig.

Stap 4

Een of twee tellers gaan bij de stapel staan. Zij bekijken elk stembiljet, noemen het lijstnummer waarop is gestemd of zeggen dat de stem blanco of ongeldig is, en geven het stembiljet aan een van de stembureauleden die aan de zijanten van de tafel staan.

Blanco en ongeldig

Stembiljetten waarop geen keuze voor een kandidaat is ingevuld, tellen als blanco stem. De blanco stemmen telt u apart. U vult het aantal blanco stemmen in op het proces-verbaal.

U kunt een stembiljet ook ongeldig verklaren. Stembiljetten zijn ongeldig als:

- de kiezer geen vakje heeft ingekleurd, maar de kandidaat op andere wijze heeft geselecteerd (bijvoorbeeld door middel van een pijl of een omcirkeling);
- de kiezer geen vakje heeft ingekleurd, maar wel op het stembiljet heeft geschreven of getekend;
- de kiezer meer dan één vakje voor de naam van een kandidaat heeft ingekleurd;
- de kiezer iets op het stembiljet heeft geschreven of getekend waardoor mogelijk zijn identiteit te achterhalen is;
- de kiezer een andere kleur dan rood heeft gebruikt bij het inkleuren van een vakje;
- de kiezer een ander stembiljet heeft gebruikt dan het stembiljet dat is bestemd voor de aan de orde zijnde verkiezing.

Bij twijfel over blanco of ongeldig overlegt u met elkaar. Als u er onderling niet uitkomt, heeft de voorzitter de doorslaggevende stem.

De blanco en ongeldige stemmen telt u apart. U vult het aantal blanco en ongeldige stemmen in op het proces-verbaal.

Let op: sommige gemeenten doen mee aan het experiment centraal tellen. Dat betekent dat er bij de stemopneming alleen op lijstniveau wordt geteld, en pas de volgende dag op een centrale locatie op kandidaatsniveau. Uw gemeente stelt u hiervan op de hoogte.

Stap 5

De teller die het stembiljet overhandigd krijgt, controleert het stembiljet en legt het bij het juiste bordje. Let op: elk stembiljet wordt dus door minimaal twee personen bekeken!

Desgewenst kunt u nu de voorlopige uitslag opmaken. Daarvoor gaat het stembureau als volgt te werk: de voorzitter bepaalt welke teller de stapel van welke lijst gaat tellen. Iedere teller neemt een aan hem toegewezen stapel, telt het totaal aantal stembiljetten en geeft dit door aan de voorzitter. Die noteert alle totalen en geeft deze telefonisch door aan de contactpersoon van de gemeente.

Stap 6

Om weer ruimte te creëren, legt u alle stapels om en om dwars en recht op elkaar tot één grote stapel en ruimt u de bordjes op.

Tellen van de stembiljetten

Stap 7

De voorzitter bepaalt welke teller welke stapel gaat tellen. Iedere teller neemt de aan hem toebedeelde stapel en alle benodigdheden (pen, papier, paperclips, papierklemmen, eventueel een rekenmachine).

Stap 8

Eerst controleert de teller nog een keer of op alle stembiljetten van de aan hem toebedeelde stapel inderdaad op dezelfde lijst is gestemd (c.q. dezelfde keuze is gemaakt). Zo niet, dan verwijdt hij het betreffende stembiljet en voegt het bij de juiste stapel.

Stap 9

De teller filtert alle stembiljetten waarop op de lijsttrekker gestemd is uit de stapel. Als al deze stembiljetten apart liggen, hecht hij deze stapel met een papierklem of paperclip.

Stap 10

Daarna worden de overige stemmen (voorkeurstemmen) gesorteerd. De teller haalt de stembiljetten van de volgende kandidaat uit de stapel. Als er genoeg ruimte is, of als er maar weinig stemmen zijn die niet op de lijsttrekker zijn uitgebracht, kan de teller ze ook in één keer op volgorde sorteren. Elke stapel hecht hij met een paperclip of papierklem.

Stap 11

Als alle stembiljetten gesorteerd zijn, legt hij ze om en om overdwars op elkaar, om weer ruimte te maken op de tafel.

Stap 12

De teller controleert nog één keer of bij alle stembiljetten in de stapel er inderdaad op die kandidaat gestemd is. Zo niet, dan verwijdt hij het stembiljet en voegt het toe aan de juiste stapel.

Stap 13

Nu wordt pas begonnen met het daadwerkelijke tellen van de stemmen. De teller telt het aantal stembiljetten in de stapel en noteert per kandidaat het resultaat op het desbetreffende telformulier uit het proces-verbaal. Daarna hecht hij de stembiljetten weer en legt ze apart.

Stap 14

De vorige stap wordt herhaald tot alle stembiljetten van de lijst geteld zijn.

Stap 15

De teller geeft het telformulier aan de voorzitter, die het totaal aantal uitgebrachte stemmen uitrekent en het resultaat noteert.

Stap 16

De tellers herhalen de stappen 7 t/m 15 tot alle lijsten geteld zijn.

Stap 17

Het aantal blanco stemmen en ongeldige stemmen wordt geteld en genoteerd op het proces-verbaal.

Afronden

Stap 18

De voorzitter berekent het totaal aantal uitgebrachte stemmen en vergelijkt dit met het aantal toegelaten kiezers. Deze getallen moeten met elkaar overeenkomen.

Stap 19

De voorzitter deelt de aantallen op iedere kandidaat uitgebrachte stemmen mee aan de aanwezige kiezers, evenals de stemtotalen per lijst, het aantal blanco en ongeldige stemmen en de som van de aantallen stemmen. Ook deelt hij het verschil mee tussen het aantal toegelaten kiezers en het aantal getelde stemmen. De kiezers kunnen mondeling bezwaren inbrengen.

Stap 20

U doet de geldige stempassen, kiezerspassen en volmachtbewijzen in één of meer pakken. U verzegelt de pakken nog niet, maar voorziet elk pak wel van:

- de naam van de verkiezing ('provinciale statenverkiezingen' of 'waterschapsverkiezingen' inclusief de naam van het betreffende waterschap);
- de naam van de gemeente en het nummer van het stembureau;
- de inhoud van het pak.

Stap 21

U doet de stembiljetten met een blanco stem en de ongeldig verklaarde stembiljetten in pakken. U verzegelt de pakken nog niet, maar voorziet elk pak wel van:

- de naam van de verkiezing ('provinciale statenverkiezingen' of 'waterschapsverkiezingen' inclusief de naam van het betreffende waterschap);
- de naam van de gemeente en het nummer van het stembureau;
- het aantal stembiljetten dat het pak bevat.

Stap 22

U doet de geldige stembiljetten, lijstgewijs gerangschikt, in één of meer pakken. U verzegelt de pakken nog niet, maar voorziet elk pak wel van:

- de naam van de verkiezing ('provinciale statenverkiezingen' of 'waterschapsverkiezingen' inclusief de naam van en het betreffende waterschap);

- de naam van de gemeente en het nummer van het stembureau;
- het aantal stembiljetten dat het pak bevat, alsmede, indien de biljetten in meer dan één pak worden gedaan, de nummers van de lijsten waarop de ingesloten biljetten betrekking hebben.

Tellen van de stembiljetten voor de andere verkiezing

Stap 23

De tellers herhalen de stappen 3 tot en met 22 voor de stemopneming van de andere verkiezingen. Mocht u daarbij ontdekken dat er tussen de stembiljetten nog één of meer stembiljetten zitten van eerder getelde verkiezingen, dan voegt u die alsnog toe aan de juiste pakken, en past u het proces-verbaal van de betreffende verkiezing aan.

Opmaken processen-verbaal en verzegelen

Stap 24

Pas als alle tellingen afgerond zijn, het zeker is dat er geen stembiljetten van de ene stemming meer in de stapel van de andere zitten en alles klopt worden de processen-verbaal definitief opgemaakt. U kunt de pakken nu verzegelen. Alle aanwezige stembureauleden ondertekenen de processen-verbaal.

Verzegel dan de pakken nog niet maar doorloop de stappen van het hoofdstuk 'Wat als de telling niet klopt?' op pagina 29 van deze hand-out.

Wegbrengen bescheiden

Stap 25

De voorzitter en/of een door hem aan te wijzen ander lid van het stembureau brengt de verzegelde pakken en de processen-verbaal naar de burgemeester of een door deze aan te wijzen ambtenaar.

In veel gemeenten brengt de voorzitter alleen de processen-verbaal naar de gemeente. In dat geval doet het stembureau de verzegelde pakken in de stembussen. De stembussen worden vervolgens afgesloten.

Later die avond worden de stembussen met de verzegelde pakken door de gemeente opgehaald. Er blijft een lid van het stembureau aanwezig tot de pakken zijn opgehaald.

5. Wat als de telling niet klopt?

Als het getelde aantal toegelaten kiezers niet hetzelfde is als het getelde aantal stembiljetten, gaat u als volgt te werk.

Stap 1

Hebt u tijdens de stemming geconstateerd dat één of meer kiezers die een stembiljet hebben gekregen, toch niet hebben gestemd, of een stembiljet hebben meegenomen? Of hebt u tijdens de stemming een andere oorzaak voor het telverschil geconstateerd?

Ja -> Kruis 'Ja' aan bij onderdeel 5 op het proces-verbaal. Vul vervolgens in of er meer of minder stembiljetten zijn geteld dan het aantal toegelaten kiezers. Vul ook de aantallen in. Daaronder kruist u de mogelijke oorzaken van het verschil aan, en vermeldt u voor elke oorzaak het aantal. Is het telverschil hiermee verklaard? Dan bent u klaar. Blijft er een restverschil bestaan? Ga dan verder naar stap 2.

Nee -> Ga verder naar stap 2.

Stap 2

Tel de totalen per partij op de telformulieren opnieuw bij elkaar op en vergelijk die met het in het proces-verbaal ingevulde aantal stembiljetten dat u in de stembus hebt aangetroffen.

Is het telverschil hiermee verklaard? Dan past u het proces-verbaal aan, en bent u klaar. Blijft er een telverschil bestaan? Ga dan verder naar stap 3.

Stap 3

Tel de aantallen stemmen per kandidaat van elk telformulier opnieuw bij elkaar op, en vergelijk deze met het lijsttotaal.

Hebt u de oorzaak van het telverschil gevonden? Dan past u het proces-verbaal aan, en bent u klaar. Blijft er een telverschil bestaan? Ga dan verder naar stap 4 of, indien u geen voorlopige uitslag hebt vastgesteld, naar stap 5.

Stap 4

Als u een voorlopige uitslag hebt vastgesteld, vergelijkt u het daarbij vastgestelde aantal stembiljetten met het aantal stembiljetten dat u bij de stemopneming in de stembus hebt aangetroffen. Komen deze aantallen niet overeen, vergelijk dan de totalen per lijst. Van elke lijst die afwijkt, telt u de stembiljetten opnieuw. Vergeet de blanco en ongeldige stembiljetten niet!

Hebt u de oorzaak van het telverschil gevonden? Dan past u het proces-verbaal aan, en bent u klaar. Blijft er een telverschil bestaan? Ga dan verder naar stap 5.

Stap 5

Tel het aantal stempassen en volmachtbewijzen opnieuw.

Hebt u de oorzaak van het telverschil gevonden? Dan past u het proces-verbaal aan, en bent u klaar. Blijft er een telverschil bestaan? Ga dan verder naar stap 6.

Stap 6

Tel de stembiljetten van alle lijsten en de blanco en ongeldige stembiljetten opnieuw.

Hebt u de oorzaak van het telverschil gevonden? Dan past u het proces-verbaal aan, en bent u klaar. Blijft er een telverschil bestaan? Ga dan verder met stap 7.

Stap 7

Kruis 'Ja' aan bij onderdeel 5 van het proces-verbaal. Vul in of er meer of minder stembiljetten zijn geteld dan het aantal toegelaten kiezers. Daaronder kruist u aan dat u geen verklaring voor het telverschil kunt geven. U noteert daarachter het aantal ontbrekende stembiljetten dan wel het overschot.

Dit is een uitgave van:
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties | Directie Democratie en Bestuur
Postbus 20011 | 2500 EA Den Haag
[www.rijksoverheid.nl](#)
© Januari XXXX | Publicatienr: B-0000